

Nyt fra Sprognævnet

2000/3 september

Indhold

Artikler

- [Når synsvinklerne kortslutter](#) Om ubetænksomhed i det sproglige udtryk
- [Om bogstavet ø](#)

Spørgsmål og svar

- [Skal med med?](#)
- [I lod og vage](#)
- [Skiftespor og sporskifte](#)
- [Ved dødsfald](#)
- Dansk som fremmedsprog: [God eller godt?](#)

Forkortelser

Når synsvinklerne kortslutter Om ubetænksomhed i det sproglige udtryk

Af *Allan Karker*

Nu gælder det om at gribe fast om nælden - eller hedder det nældens rod? Det sidstnævnte udtryk ses og høres så ofte at mange nok vil mene at det netop er det der er det rigtige, og det er højst sandsynligt at tiden vil give dem ret. Slår man efter, viser det sig dog at ordbøgerne gennemgående står på det første standpunkt, de siger *at gribe fast om nælden* - der er vistnok kun et par undtagelser, nemlig Stig Toftgaard Andersen: *Talemåder i dansk* (1998), der ved siden af *nælden* også har *nældens rod*, mens Politikens *Nudansk Ordbog med etymologi* (1999) alene nævner *nældens rod*. Den historiske forklaring på uoverensstemmelsen er at udtrykket med *nældens rod* er af nyere dato; oprindelig hed det kun *at gribe fast om nælden*, og dette udtryk beroede, som det oplyses i den store Ordbog over det Danske Sprog, bind 15 (1934), på "den opfattelse, at man ikke brænder sig, naar man tager haardt paa et nældeblad".

Men hvorfra stammer så den nye variant med *nældens rod*? Der kan ikke være tvivl om at den skyldes sammenblanding med udtryk som *at ramme ondets rod*.

Kontamination

En sådan sammenblanding, der skyldes at et udtryk smitter af på et andet, kaldes i fagsproget en *kontamination*. Andre af slagsen er *omforandring*, sammenblandet af *omdannelse* og *forandring*, og *indtil flere gange*, der er en logisk forvrøvlet parring af det vage *flere gange* med det præcise *indtil (n) gange*, hvor *n* står for et antal der er mindst 2. Om alle de tre nævnte vendinger gælder det imidlertid at de har et solidt fodfæste i sprogbrugen, og kun et mindretal opfatter dem som så forkerte at de afholder sig fra at bruge dem selv.

Hvis sammenblandingen *indtil flere gange*, som det forekommer sandsynligt, oprindeligt er blevet til som en fuldt bevidst intellektuel leg med sproget, så er ironien altså i tidens løb faldet til jorden. Helt så galt er det ikke gået med den ellers hårdt prøvede morsomhed at *tidens tand læger alle sår*. Som læser støder man dog kun sjældent på kontaminationer der gør indtryk af at være plantet med vilje. Et sådant eksempel er det sikkert når kritikeren Lars Bukdahl i en anmeldelse skriver at "Her er vi nok ved pudlens humle" (Weekendavisen 13/6 1997) - hans læsere forventes at goutere spillet på *pudlens kerne* fra Goethes Faust. Men det afgjort hyppigste er at det kontaminede udtryk røber skribentens svigtende fornemmelse af det uforligelige i indholdet, således som man ser det i de følgende journalistiske eksempler:

- Slagter, bliv ved din læst (Århus Stiftstidende 10/12 1994)
- Dermed var forårets store politiske flagskib afblæst (Jyllands-Posten 12/2 1995)
- Et nej er den eneste måde, man kan sætte en kæp i kommissionens dynamo på (Jyll.P. 26/5 1998)
- Og så er der frit slag på alle hylder (Årh.St. 28/7 1999, leder)
- Flertallet af dem anede ikke, at deres politiske leder kastede handsken i ringen og trak sig (Årh.St. 3/8 1999)
- Hun spidder ham på kornet og viser ham frem i al hans ulidelighed (Jyll.P. 29/3 2000)

Som sagt består kontaminationen i afsmitning fra ét udtryk til et andet, her bl.a. koblingen mellem det udfordrende *at kaste handsken* og det selvopgivende *at kaste håndklædet i ringen*, der resulterer i det i og for sig meningsløse *at kaste handsken i ringen*, som ikke desto mindre ud fra hele sammenhængen nok vil blive forstået som et nyt udtryk for opgivelse. I alle de citerede eksempler er udtrykket billedligt, og i dem alle indgår der to strengt taget uforligelige elementer. Derfor kan disse kontaminationer også henregnes til det mere omfattende stilistiske fænomen som går under navnet *katakrese*, et græsk ord der egentlig betyder 'misbrug'. Man regner med to former for katakrese.

Katakrese 1

Fælles for de to varianter af katakrese er en indre modsigelse i udtrykket. Ligesom tilfældet er med kontamination kan en oprindeligt katakrese dog i tidens løb blive helt og fuldt godtaget i den almindelige sprogbrug; når en moderne dansk fremmedordbog under *katakrese* giver eksemplet "brun skosværte", er det sproghistorisk korrekt, men det er næppe alle læsere der straks ser den logiske brist, som består i at en *sværte* må være *sort*. Ligger modsigelsen i en sammenblanding af to billedlige udtryk, kan katakresen også sætte sig fast i sprogbrugen, men typisk således at de fleste har en levende bevidsthed om fadæsen, der citeres for sjov, fx når et forslag eller projekt betegnes som *et dødfødt barn*

der løber ud i sandet.

I moderne journalistik er det ikke sjældent at møde den første form for katakrese, fx

- Forfaldet eskalerer, når anlæggene står mere eller mindre ubenyttede hen (DanairMagasinet nr. 1, 1987)
- det slebne mundsvejr, som danske presseofficerer undertiden pålægges at formidle oplysninger med (Jyll.P. 24/1 1991)
- De oprindelige tanker er godt på vej til at blive et højlydt knæfald for socialdemokratisk ønsketænkning (Jyll.P. 2/4 1991, leder)
- Han kan se naturen for fuld udblæsning i de stille stunder ved solopgang og solnedgang (Årh.St. 14/5 1994)
- Isen er dog ikke smeltet helt i den mellemliggende periode, og lunten til en isvinter er derfor kortere denne gang (Jyll.P. 29/1 1996)
- røde alarmklokker lyste i dansk politik (Årh.St. 3/1 1998, leder)
- de programlagte små foredrag, som skal prentes ind på tilhørernes nethinder (Jyll.P. 5/3 1998)
- [læserne] må spidse forstørrelsesglasset og se godt efter (Jyll.P. 28/9 1999)
- Foghs midtersøgende, men alligevel kontante stil, hvor han smøger ærmerne op og smider jakken (Jyll.P. 22/3 2000)

I det sidste citat er der jo ingen modsigelse mellem de to gængse billeder på energi; men rækkefølgen er naturstridig. Det mindst overbevisende eksempel er sikkert det første, hvor *forfaldet eskalerer*; det vil næppe forstyrre den læser som nok kender verbet *eskalere*, men ikke opfatter det etymologisk som en stigning på en skala, en optrapning. Det forholder sig tilsvarende med *kulminere* 'nå sit højdepunkt', der etymologisk er afledt af det latinske *culmen* 'top':

- Det bemærkelsesværdige rentefald, der satte ind i løbet af 1993, kulminerede i januar i år (Jyll.P. 9/5 1994)

I det hele taget tyder sprogbrugen på at billedvirkningen i visse udtryk let fortoner sig og bliver til intet. Det må være forudsætningen for ytringer som de følgende, der for en strengere betragtning rummer en katakrese:

- De tyske motorveje er et dagligt mareridt med *alenlange køer* og bilistchikane (Jyll.P. 14/2 1993)
- Som sædvanlig inden Folketinget går på sin *alenlange sommerferie* er der hektisk og febrilsk lovaktivitet (Årh.St. 11/6 1998, leder)
- Udrensningen af den sovjetiske militære topledelse i *kølvandet* på en ung vesttyskers *flylanding* på Den Røde Plads (Jyll.P. 1/6 1987)
- NATO-luftangreb i *kølvandet* på *krisen* i den serbiske Kosovo-provins (Jyll.P. 13/4 1999)
- Nyrup-regeringen gav dermed *startskuddet* til *en lammende usikkerhed* overalt i det danske samfund (Jyll.P. 5/5 1993, leder)

Katakrese 2

Den anden variant af katakresen er den hvor to billedlige udtryk kombineres på fornuftstridig vis. Det er den variant der står som katakresen par excellence og vækker mindelser om den lige undslupne galning hos Storm P. der "lider af sammenlignende billeddannelser i ubevogtede øjeblikke". Også den slags indfald kan let løbe i den journalistiske pen, som et antal eksempler skal vise:

- Dieselolien var det sidste halmstrå, som holdt et par tankstationer i live (B.T. 11/12 1988)

- politikertypen, der har gjort det til en stil at skumme fløden af alle de andres benarbejde (Jyll.P. 21/6 1992)
- Noget tyder på, at hamskiftet er ved at bære frugt (Berlingske Tidende 22/12 1992)
- For fristaden er det ikke noget problem, at lovens lange arm fortsat ikke sætter sine ben hos dem (Årh.St. 17/1 1995)
- Imidlertid kan det økonomiske morads i DSB spænde ben for planerne om at styrke Storebæltsbroens konkurrenceevne (Jyll.P. 14/10 1996, leder)
- Her opstår en ejendommelig kortslutning mellem to synsvinkler (Week. 23/5 1997)
- Dagens højdepunkt løb bogstavelig talt af stablen, da prinsessen besteg podiet (Odder Avis 28/5 1997)
- da regeringen atter en gang valgte at lade bilen optræde som malkekoen, der skal spytte penge i den slunkne statskasse (Motor, juni 1997)
- [kineseren kritiserede] det vestlige skoleridt på oralens piedestal (Jyll.P. 29/6 1997)
- Ministeriet blev født som hittebarn, da man valgte at lægge ud med en bredt appellerende forhenværende major [som minister] (Week. 16/7 1999)
- Uroen blussede for alvor op i den forgangne uge, hvor den sag, som amtsrådet for længst troede afsluttet, som en anden korkprop igen dukkede op og satte store bølger i gang (Jyll.P. 26/3 2000)
- Højtstående kilder gjorde det klart, at der ikke er udsigt til nogen optøning i den fastlåste situation (Jyll.P. 6/5 2000)

Også i denne sammenhæng viser det sig at *kølvand* har mistet sin billedvirkning; *i kølvandet på* betyder bare 'lige efter' og 'som resultat af', som der står i Nudansk Ordbog (1999):

- De mange små forlag, der dukkede op i kølvandet på 68-generationens græs-rodsvirksomhed (Jyll.P. 26/9 1989)
- I kølvandet på bølgen af vold og terror mod asylsøgere og udlændinge er en ny antisemitisme blusset op (Berl.Tid. 22/12 1992)
- I realiteten er embedsværkets muligheder for at manipulere med politikerne blevet kraftigt styrket i kølvandet på de juridiske kulegravninger af centraladministrationens misgerninger (Week. 19/2 1993)
- Det frivillige arbejde i Danmark risikerer faneflugt i kølvandet på en kontroversiel sag (Jyll.P. 16/6 1997)

Vi er alle under anklage

Indtil nu har alle eksempler på kontamination og katakrese været hentet fra journalistikken. Der kan næppe heller være tvivl om at aviserne er den mark hvorfra den rigeste høst af sådanne ubetænksomheder kan bringes i hus. Og det er nærliggende at søge årsagen i det tidspres som journalister arbejder under, de kan ikke nå at revidere deres artikler og give dem den sidste sproglige afpudsning.

Men der er også læsere der skriver i aviserne - og ikke under samme tidspres selvom det kan være følelser der styrer pennen. Og i læserbreve og lignende indlæg møder man ganske tilsvarende sproglige udtryk, hvoraf et repræsentativt udvalg skal citeres anonymt; med en enkelt undtagelse har de alle været trykt i Jyllands-Posten:

- Men tro mig: de færreste vil se skriften på væggen, før de står med ryggen mod muren! (23/3 1992)
- Og den bemærkning er værd at cementere i beton (20/12 1992)
- Nu hives denne gamle travet på ny frem af kramkisten (23/6 1993)
- Forspildes chancen, får vi et mellemøstligt ragnarok, hvis bølger også vil nå de europæiske kyster (3/3 1994)
- Herved vil dansk politikens onde cirkler uddybes (14/11 1996)
- Vi gentager - traditionen tro - vort utraditionelle julefrokostarrangement (Odder Avis 29/10 1997, annonce)

- Inviter Pia Christmas Møller, Per Stig Møller og Hans Engell i enerum (27/7 1999)
- Endnu flere ansatte i det offentlige til papirnusseri, og endnu en skatteforhøjelse efter salamimetoden (15/9 1999)
- og der skal i dag anderledes relevante udspil til at få unge danskere til at hoppe på fortidens enøjede politiske limpinde (28/9 1999)

Går man nu ud fra at læserbreve skrives af uøvede skribenter (det holder dog ikke 100 %), har man med det samme en forklaring på det der tager sig ud som ubehjælpsheder. Til sam- menligning med det første citat haves endda ved tilfældets lune et talende modeksempel på beherskelse af samme sproglige billede:

- direktionen bør betænke, at det er svært at læse skriften på væggen, når man først står med ryggen mod muren (DanairMagasinet nr. 2, 1992)

Men det er alligevel ikke sådan at de professionelle sprogbrugere (bortset fra de fortravlede journalister) holder deres sti fuldstændig ren. Ansvar for de følgende skånsomt anonymi- serede udsagn hviler på bl.a. professorer, advokater, skønlitterære forfattere og politikere:

- også dette virker med til at gøre grænserne mellem dialekterne flossede i kanten (1982)
- For mange blev bogen den første introduktion, for nogle en aldrig slukket inspirationskilde (1987)
- Glistrups ord taler for sig selv. Men de er en brik i en kynisk og kunstigt ophidset syndebukkejagt (1988)
- Balthazar Christensen og J.A. Hansen forsøgte at overhale regeringen indenom ved at hælde mere olie på det nationale bål (1992)
- Men nede under roen [i stemmen] synes jeg, jeg fornemmer en blæsebælg. Eller også hører jeg et fatamorgana (1992)
- Omtrent samtidig indtraf der en milepæl i min tilværelse (1992)
- [om beklippede fotografier:] Det er en ren gyser at katalogisere det ene lemlæstede hoved efter det andet (1993)
- men der kan ikke herske tvivl om, at den glidebane mod Unionen, som SF i første omgang fik sat en stopper for i Danmark, atter har fået et skud for boven (1993)
- Personlige kæpheste må ikke skygge for, hvad der i den videnskabelige verden i almindelighed anses for kendsgerninger (1993)
- Hvis vi ikke kan lide lugten i det europæiske bageri, kan vi blot skifte hest (1994)
- det område, der siden midten af 1800-tallet har udgjort ryggraden i den nationale sjæl (1994)
- Måske så han nye toner i Socialdemokratiet (1994)
- et fascinerende tag-selv-bord, hvoraf man kan spise a la carte (1995)
- Ellers bliver rockerne jaget vildt, som bliver drevet rundt i manegen (1996)
- I modersmålet får vi jo de grammatiske gener indpodet (1997)
- Det var især den internationale læseundersøgelse, der fik lampens ånd ud af flasken (1997)
- den problemstilling, der nu er i færd med at løbe os over ende (1999)
- Og når Karen Rønne minder om, at globaliseringen fortsat går ud over samfundets svageste, så ser jeg krokodillens tørre tårer fugte avisen (2000)

Tankeløshed eller ambition?

I det foregående har min mere eller mindre klart udtalte vurdering hele tiden været at kontamination og katakrese er sprogfejl, som har deres udspring i hastværk, ubetænksomhed eller ligefrem svigtende formåen. Når jeg fx undres (eller forarges) over at nogen kan "se nye toner" eller "høre et fatamorgana" eller "skifte hest i bageriet", har jeg tilmed stiltiende forudsat at også min læser har øje og øre for det fornuftstridige og

derfor må være enig med mig.

Det er vel heller ikke umuligt her hvor pegepinden hele tiden har været fremme, men sagen er ikke helt så enkel. Jeg har allerede erkendt at billedvirkningen i visse udtryk har tabt sig i mange sprogbrugeres bevidsthed. Det gælder helt åbenbart *i kølvandet på*, hvor i dag kun de færreste (hvis man skal tro Nudansk Ordbog 1999) ser et ægte kølvand for sig, således at ikke blot fx "i kølvandet på krisen" er alment accepteret, men at også en kobling med et andet billedligt udtryk kan passere, fx "i kølvandet på de juridiske kulegravninger". Når nogen går så vidt som til at skrive om *faneflugt* eller *opblussen* i kølvandet på dette eller hint, vil der dog nok være en del læsere der ryster på hovedet. Men der vil sandsynligvis være endnu flere som læser hen over den logiske brist fordi de er mere optaget af indholdet i den sammenhængende tekst, ja de kan endda være fascineret af det kreative i udtrykket.

Og her er vi ved noget væsentligt, ikke just sagens kerne, men en vigtig side af sagen. Det er givetvis ikke alle kontaminationer og katakreser der udspringer af hastværk. Fintmærkende læsere kan bedømme dem som ubetænksomme, og det er troligt at ophavs-mændene ved nærmere eftertanke ville give kritikerne ret, men der kan ikke være tvivl om at skribenterne har stræbt efter at skrive livfuldt og medrivende. Katakresen kan altså udspringe af iver efter at være sprogligt kreativ, og man må antage at katakresens ophavsmand ikke selv har erkendt den i skrivende stund. Svarende til hvad der for længst er sagt om den sproglige kliché (Erik Hansen i tidsskriftet Danske Studier 1979, s. 5-23) kan man konstatere at kontamination og katakrese ikke er noget der skrives, det er kun noget der (måske) opleves.

Allan Karker (f. 1926) er fhv. universitetslektor; medlem af Dansk Sprognævn 1970-97.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

SPØRGSMÅL OG SVAR

Skal *med med*?

Spørgsmål: Kan *med* udelades: *En urtekniv er en kniv til at rense grønsager med. En stegegaffel er en speciel gaffel som man bruger til at vende en steg i ovnen eller gryden med. Laksekniven bruges til at skære fisk i tynde skiver med.* Umiddelbart synes jeg at det skal medtages i den første sætning, mens det nærmest lyder overflødigt i anden og tredje sætning.

Svar: Det opfattes som uskønt eller overflødigt af nogle sprogbrugere at placere et *med* sidst i sætninger af denne type, og derfor er det ikke ualmindeligt at udelade dette *med*. Der er muligvis en særlig stærk tendens til at udelade *med* i de sætninger hvor der kommer mere end ét ord mellem det infinitte verbum (udsagnsord) og *med* som i de to

sidste sætninger. I den første af disse to sætninger kommer *en steg i ovnen eller gryden* mellem *at vende* og *med*. I den anden kommer *fisk i tynde skiver* mellem *at skære* og *med*.

Selvom det ikke er ualmindeligt at udelade *med*, vil vi ikke anbefale denne sprogbrug. *Med* er nødvendig i sætninger som *man renser grønsager med en urtekniv* og *grønsagerne renses med en urtekniv*, og på samme måde er *med* nødvendig i *en urtekniv er en kniv til at rense grønsager med*. Præpositionen *med* bruges her til at udtrykke at noget anvendes som redskab eller middel. Det kan også udtrykkes på en mere højtidelig måde ved hjælp af en formulering med *hvormed*: *en urtekniv er en kniv hvormed man renser grønsager*. Tidligere var denne måde den eneste acceptable i skriftsprog.

AÅ

[Til indholdsfortegnelsen](#)

I lod og vage

Spørgsmål: Hvad ligger der i udtrykket *i lod og vage*, og hvad kommer det af?

Svar: Ordet *lod* bruges bl.a. om 'en i en snor anbragt (hængende) metalklump o.l.' og 'som udtryk for den ved lod (line) angivne lodrette linje, fx udtrykket *være i lod* eller *ud af lod* (ODS, bd. 12, 1931).

Ordet *vage*, som er lånt fra tysk *Wage*, dvs. 'vægt', betyder 'vandret linje eller plan' (ODS, bd. 26, 1952) og bruges ifølge ordbogen "næsten kun i forbindelsen (*være, stå, ligge*) *i vage*". Der gives eksempler som *I hele Huset var ingen af Dørene rigtig i Vage, de maatte alle hæves lidt ved Dørgrebet, naar man skulde lukke op* (Karl Larsen: "Cirkler", 1893). I ordbogen er ordet *vagebræt* opført med betydningen 'vaterpas'.

Disse håndværksudtryk kan kombineres og pleonastisk bruges overført med betydningen 'være helt i orden'. Ordbogen nævner som jargon *være i lod og vinkel*, og der henvises fra opslagsordet *vage* hertil; det kan altså også hedde *være i lod og vage*.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Skiftespor og sporskifte

Spørgsmål: Hvad forskel er der på et *sporskifte* og et *skiftespor*?

Svar: I NDO, 1999, er *sporskifte* defineret som 'en anordning der sørger for at et tog skifter spor', og der er givet eksemplet *sporskiftet er sneet til*. Som betydning 2 er angivet 'en radikal ændring af noget', og der er givet eksemplet: *der er sket et sporskifte i dansk politik*. Ordet *skiftespor* er ikke opslagsord i ordbogen.

Men i vores klassiske ordbogsværk, Ordbog over det Danske Sprog, defineres *skiftespor* som 'særlig sporkonstruktion der indlægges i et jernbane- eller spurvognsspor o.l. for at danne forbindelse til et derfra udgrenet spor'. Men så tilføjes det: "fagligt almindeligt: *sporskifte*" (bd. 19, 1940). Under opslagsordet *sporskifte* har denne ældre ordbog betydningsangivelsen 'om (indstilling af) en i et skinnerpor indlagt konstruktion der indeholder en bevægelig del, hvorved der kan dannes forbindelse til et andet (derfra udgrenet) spor'. Og så tilføjes det: "faglig betegnelse for *skiftespor*" (bd. 21, 1943). Som betydning 2 nævnes den overførte betydning, som også Nudansk Ordbog nævner: 'om (forhold, tidspunkt der betegner) en stærk og gennemgribende ændring mht. skæbne, levevis, adfærd, følemåde, livssyn o.l.'

Det ser således ud til at NDO anser det ældre almensproglige ord *skiftespor* for at være gået ud af sproget. I RO står både *skiftespor* og *sporskifte*. Og vi er nu ikke sikre på at ordet *skiftespor* virkelig er gledet ud af almindelig sprogbrug. Børn bruger da *skiftespor* når de leger med deres togbaner. Men DSB bruger ifølge oplysning fra en kollega kun ordet *sporskifte*.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Ved dødsfald

Spørgsmål: I forbindelse med min fars død blev jeg klar over at der er forskel på *begravelse* og *bisættelse*. Men hvilken? Hedder det *jordpåkastelse* når man begravnes med hele sit legeme? Og navnlig: Hvad hedder det når man sætter en urne ned i et gravsted?

Svar: Hvad angår betegnelsen for den handling at sætte urnen ned i jorden, så er det ikke på samme måde en officiel handling som selve bisættelsen. Vi har ganske vist i et lokalblad fra 1987 fundet betegnelsen *askenedsættelse* (Vanløse Folkeblad, 7.7.1987). Men vi har fra samme år hørt betegnelsen *urnenedsættelse* brugt om samme handling. Og det er vores indtryk at denne sprogbrug er den almindelige.

Hvis liget ikke brændes, *kremes*, som det teknisk hedder, begravnes det i indviet jord (altså på kirkegården). *Jordpåkastelsen* må betragtes som et led i *begravelsen*. Hvis der er tale om ligbrænding, foregår *jordpåkastelsen* i kirken, hvor ordene *af jord er du kommen, til jord skal du blive, og af jord skal du igen opstå*, udtales. Hvis afdøde skal begravnes, finder *jordpåkastelsen* i reglen sted ude ved graven umiddelbart efter højtideligheden i kirken. Muligvis kan der afviges fra denne konvention hvis afdøde skal ligge begravet på en fjerntliggende kirkegård, fx i et familiegravsted. Men ritualet hedder altså *jordpåkastelse* uanset om der efterfølgende foretages ligbrænding, eller afdøde begravnes, *jordfæstes*, som det med et lidt gammeldags udtryk hedder.

Ordene *begravelse* og *bisættelse* bruges lidt forskelligt i hvad man kunne kalde teknisk sprog, og almensproget. Når folk i almindelighed taler om en *begravelse*, mener de gerne både højtideligheden i kirken og den efterfølgende *jordpåkastelse* ude på kirkegården, hvis en sådan finder sted. I den mere tekniske sprogbrug, som fx anvendes af kordegne og

andet kirkeligt personale, bruges ordet *bisættelse* om den højtidelighed der finder sted før en begravelse eller ligbrænding (jf. NDO), og i forbindelse med en ligbrænding kan man i denne sprogbrug kun anvende betegnelsen *bisættelse*. Præsten *forretter bisættelsen*.

En dødsannonce udarbejdes af de pårørende, ofte i samarbejde med det kirkelige personale, som kan få indflydelse på sprogbrugen. Dødsannoncen kan indeholde meddelelsen *Bisættelsen finder sted i stilhed*. Deri kan ligge at der er tale om en påfølgende ligbrænding. En annoncering af typen *Begravelsen foregår i stilhed* kan indebære at afdøde skal begraves, ikke brændes, men det kan også være at ordet *begravelse* blot er brugt i sin brede almensproglige betydning.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

DANSK SOM FREMMEDSPROG

God eller godt

Spørgsmål: Fra en tysk indvandrer der har lært dansk i halvandet år, har vi fået følgende spørgsmål: I tysk har biord som afledes af tillægsord, ingen endelse og ligner derved tillægsordet i prædikativ form. I dansk har biord som afledes af tillægsord, endelsen *-t* og ligner derved tillægsordet i intetkønsform. Men hvorfor hedder det så: *Det lyder godt*, men: *Musikken lyder god* og *Huset ser godt ud*, men: *Din jakke ser god ud*? I alle eksemplerne drejer det sig jo om biord.

Svar: I dansk bruges intetkønsformen af adjektiver (tillægsord) som biord. Formen *godt* kan derfor være brugt som adverbium. Men den behøver ikke altid være adverbium.

I eksemplet *Han spiller godt guitar* er *godt* bestemmelse til verbet *spille* og er således brugt som adverbium. I eksemplet *Det lyder godt* er *godt* ligeledes bestemmelse til verbet, her til verbet (udsagnsordet) *lyder*, og er altså brugt som adverbium.

Men i eksemplet *Musikken lyder god* er *god* prædikativ (omsagnsled) til subjektet (grundledet) *musikken*, der er et fælleskønsord. I dansk er der kongruens (overensstemmelse) mellem subjekt og prædikativ til subjekt med hensyn til køn (genus) og tal (numerus). Betydningen af sætningen er således: 'musikken lyder til at være god'.

Tilsvarende er *god* i eksemplet *din jakke ser god ud* adjektiv der står som prædikativ til subjektet *jakke* der er fælleskøn, hvorfor *god*, der kongruensbøjes med *jakke* også bliver fælleskøn.

Eksemplet *Huset ser godt ud* er - løsrevet fra en sammenhæng - dobbelttydigt: hvis man opfatter betydningen som 'huset er pænt', er *godt* brugt som adverbium og bestemmer verbet *ser .. ud*. Men hvis betydningen skal være 'det ser ud til at huset er godt', fx solidt bygget, rummeligt eller lignende, så er *godt* prædikativ til subjektet *huset*, som er intetkøn, hvorfor adjektivet *god* kongruensbøjes med det og også bliver intetkøn, men altså

stadig er adjektiv.

Tilsvarende forskelle er der fx i *Ansøgeren ser godt ud*, dvs. 'ansøgeren har et smukt udseende' over for *Ansøgeren ser god ud*, dvs. 'ansøgeren ser ud til at være kvalificeret'.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Om bogstavet ø

Af *Vibeke Sandersen*

Det næstsidste bogstav i det danske alfabet er ø. Bogstavtegnet <ø> har vi næsten for os selv. Ud over dansk bruges det kun i norsk og færøsk. I svensk bruges o med to prikker over: <ö>, i tysk ligeledes, og i tysk håndskrift er tegnet udformet som o med to streger over <ö>.

Bogstav, lyd og betydning

Det danske ø-tegn bruger vi til at gengive to forskellige lyde. Når vi skriver *dør*, kan det dels gengive den lukkede lyd som vi har i verbet *dø*, dels den åbne kvalitet i substantivet *en dør*. Der er således sammenfald i skriften mellem *han dø* og *en dør*. På samme måde kan skriftens *tør* dække to udtaler og to betydninger, nemlig den lukkede udtale i *det tør*, som vi siger om foråret når sneen smelter, og den åbne i: *jeg tør ikke springe ud fra 5-meter-vippen*. Det kan isoleret set forekomme en lille smule generende med disse sammenfald af ord der betyder noget forskelligt, men skrives ens. Imidlertid er det ikke noget særsyn i sproget (jf. fx *kost*, der dels udtales med lukket o eller i dag med å og dækker betydningen 'en fejekost', dels udtales med åben vokal (som i *frost*) og betyder 'mad'), og ordene optræder jo almindeligvis i en sammenhæng der utvetydigt afslører hvilket ord der er tale om.

Plads i alfabetet

Det nordiske ø er et selvstændigt bogstav, hvad enten det skrives <ø> som i dansk, norsk og færøsk eller <ö> som i svensk, og det har som sådant sin egen plads i alfabetet: i det danske og i det norske alfabet indtager det den næstsidste plads, idet å står sidst; i det færøske har ø sidstepladsen, da færøsk ikke har noget å. I svensk er rækkefølgen af de sidste bogstaver i alfabetet å, ä, ö, hvad der betyder at ö er det sidste bogstav i det svenske alfabet.

Ligatur

I tysk har <ö> ingen selvstændig plads, men placeres under bogstavet <o>, fx således at først står *Ode* 'ode' (hyldestdigt), og så kommer *öde* 'øde'- fremmedord udtalt med ø placeres under <oe>; først herefter følger *Ofen* 'ovn'. Dette hænger sammen med de historiske forhold. Det såkaldte internationale <ö> er nemlig ikke et selvstændigt bogstav, men en ligatur, dvs. en sammensmeltning af to bogstaver, i dette tilfælde af <o> og <e> til

<oe> eller <œ>, som det kan skrives i fx fransk *bœuf* 'okse, oksekød'.

Skrift og lyd

De vesteuropæiske skriftsystemer er udviklet af den latinske skrift med det formål at gengive de pågældende sprogs udtale. Det latinske skriftsystem har naturligvis ikke i enhver henseende været velegnet hertil. I forhold til de nordiske sprog har der bl.a. manglet tegn til at gengive de nordiske æ-, ø- og å-lyde. I de ældste danske håndskrifter, som er fra 1100- og 1200-tallet, blev ø-lyden betegnet med en ligatur af o og e eller hyppigst ved gennemstreget o (Erik Kroman: *Dansk Palæografi* (i: Nordisk Kultur XXVIII, s. 38)). Man mener at <ø>-tegnet var opstået som en sammenslyngning af bogstavtegnene <o> plus <e>, hvormed de gamle romere betegnede en diftong. Da denne var blevet til én lyd, brugte man i nordiske middelalderhåndskrifter <oe> og <ø> som varianter af samme grafem, dvs. at det ikke ændrede et ords betydning om man skrev ø-lyden som <ø> eller som <oe>.

Men gennemstregningen var ikke uden videre identisk med vore dages skråt anbragte diagonale gennemstregning; den kunne både være helt lodret eller forløbe vandret.

Bogskriften

I reformationstiden, som faldt sammen med tiden umiddelbart efter bogtrykkerkunstens opfindelse, kom dansk under stærk tysk påvirkning. Det gjaldt også med hensyn til skriftens udvikling. For bogstavet ø's vedkommende kom det til at betyde at vi i dansk trykt skrift dels fastholdt det overleverede gennemstregede <ø> fra håndskriftsproget, dels under indflydelse fra tysk indførte ligaturen <oe>, der i mange tyske 1600-tals-tekster blev skrevet som o med et e ovenover. Man antager at prikkerne over o i det internationale <ö>, der først og fremmest er tysk, er rester af dette e. Dette <ö> overtog vi også fra tysk, fra den såkaldt gotiske skrift.

ø og oe

Ved slutningen af 1700-tallet havde dansk ø tre varianter i den trykte litteratur. Hvilken eller hvilke man anvendte, var et spørgsmål om en konservativ eller en mere progressiv holdning i retskrivningsspørgsmål. Det kan kort siges at traditionelt indstillede folk anvendte det gennemstregede <ø> i danske ord, mens <oe> først og fremmest benyttedes i fremmedord, især dem der var af græsk oprindelse. Tegnet <ö> anvendte de slet ikke.

Den traditionelle holdning kommer til udtryk i datidens ordbøger. Videnskabernes Selskabs ordbog, som var over 100 år undervejs (1. bind kom 1793, sidste bind 1905), er trykt med gotisk skrift, men anvender et gennemstreget ø. Dette er imidlertid alfabetisk placeret under bogstavet <o> mellem <oe> og <of>: først kommer *oese*, dvs. verbet *ose* (e betegnede at o var langt), så følger alle ordene med ø som første bogstav lige fra substantivet *Ø* til *Øxe*, med moderne retskrivning: *økse*, herefter følger *offentlig* osv. Christian Molbechs Dansk Ordbog, 1. udg. 1833, 2. udg. 1859, bruger ligeledes gennemstreget <ø>, men til forskel fra Videnskabernes Selskabs ordbog giver Molbech <ø> en selvstændig plads, nemlig som det sidste bogstav i alfabetet, efter <æ>. Det samme er tilfældet i vores første retskrivningsordbøger: Badens fra 1799 og Molbechs egen Haandordbog fra 1813.

I de klassiske udgaver af de romantiske digteres værker er <ø> også gennemført; det gælder fx både Oehlenschlägers Poetiske Skrifter, 1805, og H.C. Andersens Eventyr.

ø og ö

Grammatikeren Høysgaard havde i midten af 1700-tallet foreslået at man indførte tegnet <ö> for den åbne lyd i substantivet *dör* og brugte <ø> til at betegne det lukkede ø i verbet *han dør*. Forslaget var blevet fremsat ud fra tanken om at der til hver lyd i sproget skulle være ét bogstav, og at hvert bogstav kun måtte betegne én lyd, og faktisk mangler vi et bogstav (et grafem) i det danske alfabet, eftersom udtaleforskellen mellem det lukkede og det åbne ø svarer til en betydningsforskel, fx *kagen er tør* over for *det tør*, som igen er forskelligt fra betydningen af *han tør ikke* udtalt med kort ø.

Synspunktet blev gjort gældende i en bredere offentlighed i begyndelsen af 1800-tallet af sprogforskeren Rasmus Rask, og til ham sluttede sig litteraturhistorikeren N.M. Petersen, således at indførelsen af to tegn for ø blev en del af den såkaldte Rask-N.M. Petersenske retskrivning, der især blev realiseret i skandinavisk indstillede kredse, navnlig af højskolefolk. Dette har sat sig spor i Folkehøjskolens Sangbog som endnu i 1962-udgaven skelner mellem <ø> og <ö> og fx har *Höje Nord, friheds hjem, men Som forårssolen morgenrød/ stod Jesus op af jordens skød*. Af mere praktiske tydelighedsgrunde har Geodætisk Institut brugt det overprikkede o, altså <ö>, på kort helt op i 1960'erne.

Faktisk blev <ø> og <ö> indført i vores første officielle retskrivningsordbøger. Den første var Svend Grundtvigs Dansk Haandordbog fra 1872. Det sidste bogstav i den er ø. Men det er opført med begge tegn: Ö. Ø. Og de er næppe ment som varianter; selvom Grundtvig i forordet til bogen bemærker at den vekslende brug er ment som en udtalevejledning, og at de i øvrigt behandles "som to Tegn for et og samme Bogstav" (s. XIII). I ordlisten står der nemlig fx udtrykkelig <Ø>, men <Öje>. Man må ganske vist indrømme at den fælles placering i alfabetet er en retræte i forhold til Dansk Retskrivningsordbog 1870 af samme forfatter, hvor <ø> og <ö> behandles som to adskilte bogstaver. Spørgsmålet er om nogen har lagt pres på Grundtvig for at få ham til at ændre dette, eller om han faktisk blot har haft til hensigt at give en udtalevejledning. Til indtægt for den sidste opfattelse kan det måske tages at vores næste officielle ortografist, Viggo Saaby, i forordet til 1.-udgaven af sin Retskrivningsordbog betegner Svend Grundtvigs stavemåder: <Lögn> og <Nögle> som inkonsekvente fordi han har erstattet den gamle vokal <ø> med den nye, men bevaret den gamle konsonant <g>. Saaby skelner da også selv mellem <Nögle> og <nöje>, som jo staves med <j>.

I øvrigt skelner Viggo Saaby lige fra 1.-udgaven, 1891, til og med 6. udgave, udgivet af P.K. Thorsen, 1913, mellem <ø> og <ö> til trods for at Kirke- og Undervisningsministeriet ikke billiger det, og til trods for at han selv i et tillæg til 2. udgave af Retskrivningsordbog 1892 citerer ministeriets bekendtgørelse fra 1892 hvor der står: "Til Betegnelse af aaben og lukket Ø-Lyd benyttes fremdeles som tidligere eet og samme Tegn".

Man kan således konkludere at distinktionen mellem <ø> og <ö> fik en vis udbredelse og nærmede sig en officiel anerkendelse - som den dog aldrig opnåede - ved at Svend Grundtvigs Haandordbog, 1872, der som sagt skelner, blev anbefalet som

retskrivningsordbog i kølvandet på et skandinavisk retskrivningsmøde mellem udvalgte nordiske videnskabsmænd og skolefolk, som blev holdt i Stockholm 1869 med det formål at skabe større ortografisk ensartethed i de nordiske lande.

oe

Ligaturen <oe> benyttedes især i fremmedord, specielt dem der var indlånt fra græsk. Derfor finder man i den omtalte Videnskabernes Selskabs ordbog under bogstavet *o* substantiverne *Oeconom* og *Oeconomie* og det tilsvarende adjektiv *oeconomisk*. På denne plads i alfabetet er ordet *Oeconomie* også opført hos Molbech både 1833 og 1859, skønt han ellers som sagt gav bogstavet <ø> en selvstændig placering.

I fremmedordbøgerne var forholdet vaklende. Jacob Baden bruger i sin fremmedordbog, 2. udg., 1824, <oe>, fx *Poenitents* 'bod, bodsøvelse' eller *oekumenisk* (*oekumenisk kirkeforsamling*). I Meyers Fremmedordbog, 1844, finder man *ø* under bogstavet <o>, i nogle tilfælde skrevet <oe>, nemlig dels i ord af græsk oprindelse: foruden *Oekonom* fx *Oedem* 'svulst', dels i ord indlånt fra fransk, således *Oeuvre* med udtaleangivelsen *Øver* føjet til i parentes 'værk, arbejde'. Men i artiklen *Oekonom* står det afledte adjektiv *økonomisk* skrevet med det tyske <ö>. Og i artiklen *Oedem* finder man det afledte adjektiv *ødematisk* 'hoven, opsvulmet' skrevet på samme måde. Således skrives også *pönitent* 'bodfærdig, angerfuld' og i samme ordbogsartikel *Pönitents* 'anger, bod, straf'. Ordet *cølibat* skrives *Cölibat* eller *Cælibat* med angivelsen "latin" og *Célibat* med angivelsen "fransk". Således er forholdene i samtlige udgaver til og med 1884. Men i de seneste udgaver af Meyers fremmedordbog, den seneste er 1924-udgaven, optræder <ø> som selvstændigt bogstav, sidst i alfabetet, og nu er både *ødem* og *økonom* skrevet med dette bogstavtegn. Man kan gætte på at det bl.a. er bekendtgørelsen fra 1892 som har sat sine spor. At Saabys Dansk Retskrivningsordbog, 1891, har skrivemåden *Økonom*, er nærmest en selvfølge.

Til slut skal det nævnes at skrivemåden <oe> for udtalt *ø* desuden er velkendt fra navnestof; ikke alene den tyske digter *Goethe* skrives således, men vores egen *Oehlenschläger* skrives i reglen på samme måde.

<ø> i fremmedord

Efter den ovenfor nævnte 1892-bekendtgørelse, der pålagde fordanskning af indlånte ord, specielt fra fransk og latin, benyttes <ø> hvor fransk har <eu>, fx *odør* (fransk *odeur*), *chauffør*, *direktør*, *translatør* osv., men også som førstekomponent i fordanskning af tysk <eu>, således *løjtnant* (tysk *Leutnant*), *Prøjsen* eller *Preussen* (tysk *Preussen*) og *prøjser* eller *preusser* (tysk *der Preusse*).

Håndskrift

I de danske middelalderlige håndskrifter brugte man som sagt ofte det gennemstregede <ø>. I det 16. århundrede blev det almindeligt i håndskrift at anvende et <o> med en enkelt streg over som tegn for *ø* eller måske bedre udtrykt: man løftede stregen op over bogstavet. I løbet af det 18. århundrede fik man så i gotisk håndskrift <o> med to streger over, hvad der svarer til at et håndskrevet gotisk *e* blev skrevet som to tætskrevne parallelle streger. Og dette <ö> fastholdt mange langt op i det 19. århundrede, selvom en del af de forskriftbøger der bl.a. anvendtes i skolernes skriveundervisning, havde <o> med

en enkelt streg oven over bogstavet som tegn for ø. Befolkningens fastholden af det gotiske <ö> hængte blandt andet sammen med at man i det 19. århundrede, hvor der i skolen både blev undervist i gotisk og latinsk skrift, opfattede den gotiske skrift som dansk, man kaldte den ligefrem "den danske skrift", nemlig i modsætning til de latinske bogstaver, der opfattedes som fremmede.

Nultegnet

Til sidst skal det nævnes at man i dag ofte ser ø fejlagtigt benyttet i stedet for det matematiske tegn for tom mængde , som er en cirkel gennemskåret af en diagonal. Tegnet benyttes i sprogvidenskab, fx for at tilkendegive at et substantiv i pluralis har samme form som i singularis: *en mus, to mus*. For at sikre sig mod fejltagelser kan man skrive nultegnet som et gennemstreget 0 hvor diagonalen løber fra venstre mod højre.

Vibeke Sandersen (f. 1936) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Forkortelser

Berl.Tid. : Berlingske Tidende

BySoc : Københavnske båndtekster på Internettet: <http://www.cphling.dk/BySoc>

DR : Danmarks Radio

HiN : Jacobsen, Henrik Galberg og Jørgensen, Peter Stray: Håndbog i Nudansk, 3. udg. Politikens Forlag, København, 1997

Inf. : Information

Jyll.P. : Morgenavisen Jyllands-Posten

NDO : Nudansk Ordbog med etymologi, 1-2. Politikens Forlag, København, 1999

NyO : Jarvad, Pia: Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998. Gyldendals Forlag, København, 1999

ODS : Ordbog over det Danske Sprog, 1-28. Gyldendals Forlag, København, 1919-1956

Pol. : Dagbladet Politiken

RO : Retskrivningsordbogen, 2. udgave. Dansk Sprognævn, København, 1996

SDU : Brink, Lars mfl.: Den Store Danske Udtaleordbog. Munksgaards Forlag, København, 1991

Årh.St. : Århus Stiftstidende

Week. : Weekendavisen

[Til indholdsfortegnelsen](#)
